

Студент 4 курсу

факультету міжнародних економічних відносин ХНЕУ ім. С. Кузнеця

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ ЯК ОДНА З ФОРМ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМВІДНОСИН МІЖ СУБ'ЄКТАМИ

Анотація. Розглянуто особливості міжнародно-правового звичаю, його роль у формуванні та регулюванні міжнародних відносин, виявлено основні проблеми застосування міжнародного звичаю для розв'язання питань, які виникають у взаємовідносинах між суб'єктами міжнародного права.

Аннотация. Рассмотрены особенности международного правового обычая, его роль в формировании и регулировании международных отношений, выявлены основные проблемы применения международного обычая для решения вопросов, возникающих при взаимоотношениях между субъектами международного права.

Annotation. The features of the international legal custom, its role in the formation and regulation of international relations are described. The basic problems were analyzed as regards implementation of the international legal custom to solve the problems arising in relations between the subjects of international law.

Ключові слова: джерело права, міжнародно-правовий звичай, договір, правило поведінки, зв'язки, міжнародне право.

Така категорія як правовий звичай становить інтерес не тільки з точки зору міжнародного права, але і з позицій загальної теорії права. Правова наука з сумнівом ставилася до можливості існування правових звичаїв як усередині країни, так і в міждержавних відносинах, тому його згадки в роботах минулого періоду часто були пов'язані з зазначенням на неминуче застаріння даного джерела права, на те, що звичай позбувається себе. Зрозуміло, що в національних правових системах звичай навряд чи може розглядатися як джерело права рівне за значущістю закону. В даний час у цьому немає і необхідності. Але, тим не менш, він продовжує своє існування, відіграючи різну за ступенем важливості роль у різних правових системах. З урахуванням даного факту існує необхідність аналізу значення міжнародно-правового звичаю. Без сумніву, міжнародно-правовий звичай заслуговує особливої уваги, оскільки за своєю роллю у врегулюванні міждержавних правовідносин він займає особливе місце і не поступається іншим джерелам міжнародного права.

Метою статті є виявлення найбільш актуальних теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з розумінням звичаю як джерела міжнародного права у світлі сучасної доктрини міжнародного права, оцінкою основних підходів до процесу формування міжнародно-правового звичаю, оцінкою тієї ролі, яку міжнародно-правовий звичай відіграє на сучасному етапі розвитку міжнародного права.

Дослідженням питань, пов'язаних з застосуванням міжнародно-правового звичаю як однієї з форм регулювання міжнародних відносин займалися такі вчені-правники, як: Сухарев М. А., Крутських В. Е., Сухарева А. Я., Волосов М. Е., Колесников Е. В., Авакьян С. А. [1 – 4].

Правовий звичай – санкціоноване державою правило поведінки, що склалося історично, у результаті багаторазового повторення людьми певних дій. Санкціонування здійснюється шляхом відсилання до звичаю, а не до текстуального закріплення його в нормативно-правовому акті. Як відомо, правовий звичай є одним із джерел права та буває міжнародним та внутрішньодержавним.

Міжнародно-правовий звичай має деякі особливості, порівняно з внутрішньодержавним, а саме те, що це правило тривалий час застосовувалося у взаєминах усіх або деяких держав, якщо ці взаємини не були врегульовані міжнародним договором. Необхідна умова його існування – визнання всіма або деякими державами, виражене або в активній формі (у вигляді певних дій), або шляхом утримання від дій [1]. У той же час звичай, в основі яких лежать принципи суверенітету і рівності, обов'язкові для всіх країн. Міжнародно-правовий звичай виникає в результаті тривалої і однакової практики суб'єктів міжнародного права, в процесі якої формуються стереотипи їх поведінки стосовно однорідних об'єктів, з приводу однотипних проблем тощо. Такі, наприклад, норми, що регулюють юридичний статус дипломатичних агентів, порядок укладання, дії і припинення міжнародних договорів, правове становище різних територіальних сфер тощо, в більшості сформувалися саме як результат повторюваних дій багатьох держав, що дозволяє говорити про загальне визнання відповідних правил поведінки, про їх загальні юридичні обов'язковості. Правовий звичай історично був першим джерелом права, що регулювало відносини у період виникнення та становлення держави.

Найважливіша риса міжнародно-правового звичаю – його надзвичайна стійкість, яка обумовлює стабільність заснованих на них правовідносин, а також те, що правила поведінки даної категорії рано чи пізно сприймаються договорами, що укладаються державами – це стосується Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р. [5], Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. [6], Женевської конвенції з морського права 1958 р. [7] і Конвенції ООН з морського права 1982 р. [8], ряд основоположних приписів яких становить конвенційне закріплення вже існуючих юридичних норм звичайного походження. Специфіка форми міжнародно-правового звичаю – відсутність письмового документа, звичайно, ускладнює користування такою

Держава визнає не всі звичаї, що склалися в суспільстві, а лише ті, що мають найбільше суспільне значення, відповідають його інтересам та історичному етапу його розвитку. Найбільшого поширення правовий звичай як джерело права дістав у феодальному суспільстві. У правових системах більшості сучасних країн правовий звичай втратив характер самостійного джерела права і відіграє незначну роль, здебільшого він служить урахуванню особливостей суспільних відносин у конкретних місцевостях чи в конкретних галузях діяльності. Як приклад можна навести появу міжнародно-правового звичаю про невключення космічного простору до складу державної території. Обліт Землі першим штучним супутником в 1957 р. не викликав з боку держав протестів з приводу порушення їх державних кордонів. Супутник неодноразово пролетів над територіями держав, але ця практика не викликала заперечень. Параметри польоту істотно не змінювалися, тобто практика була ідентичною. Практика була досить поширеною: супутник пролетів над територіями багатьох держав. Практика була правомірною, оскільки ніхто не заявив про зворотне. Згодом у Договорі про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, 1967 р. цей звичай знайшов договірне закріплення – космічний простір, включаючи Місяць та іншими небесними тілами не підлягає національному присвоєнню.

Сучасна практика все більше включає в себе збирання і фіксування цих норм у писаних правових джерелах (найдавніші пам'ятки права в Індії, Греції, Франції, Німеччині, Стародавньої Русі та ін.), що і зумовило виникнення проблеми застосування міжнародного звичаю для розв'язання питань, які виникають у взаємовідносинах між суб'єктами міжнародного права. Всі ці держави трансформували звичайне право в закони. Цей процес продовжується і зараз, в основному в міжнародному праві та в державах традиційної правової системи. Процес вироблення імперативного правила, що має офіційне значення, "йшов, таким чином, за схемою – від повторюваної, стійкої практики, через правовий звичай до законодавчої норми" [3].

Заміна звичаїв державно-правовими нормами може проводитися по-різному. В одному випадку це санкціонування звичаю, при якому правило залишається колишнім, але стає юридичним. В інших випадках державно-правова норма, приходячи на зміну звичаю, вносить певні уточнення (без зміни суті та змісту), що роблять конкретне правило більш чітким. І ще один варіант, коли правова норма з'являється як синтез кількох звичаїв. Таким чином, послідовна заміна звичаїв, перетворює їх на позитивне право [4]. Цей процес змінює значення міжнародно-правового звичаю як джерела права на джерело саме норм та договорів. Як вже згадувалось, звичай формується протягом тривалого часу, а сьогодні найбільшого поширення набувають документально підтвержені норми. Формування звичаїв не відбувається, відбувається лише їх трансформація. І вже застосування лише правового звичаю для вирішення існуючого конфлікту стає недостатнім і неможливим.

Отже, без сумніву, міжнародно-правовий звичай заслуговує особливої уваги, оскільки за своєю роллю у врегулюванні міждержавних правовідносин він займає особливе місце, а саме є основоположником джерел права. Але все ж, можна стверджувати, що природа та значення міжнародно-правового звичаю як одного з різновидів джерел права у сучасному світі зжила себе. Вони існують і сьогодні, але існують лише ті, що утворилися багато років назад. Процес трансформації звичаїв у юридичні норми, їх узаконення повністю зулинило утворення нових. Розвиток прогресує і у сучасному світі важко вирішити конфлікт без певного підписаного документа лише за допомогою правового звичаю. Отже, необхідно звернути увагу на збереження статусу міжнародно-правового звичаю як джерела права, що було визначено історично. Необхідно призупинити процес санкціонування звичаю та звернути увагу на те, що вже затверджені часом правила не потребують паперу.

Наук. керівн. Жирнова К. О.

Література: 1. Большой юридический словарь / под. ред. А. Я. Сухарева. – М., 2003. – 858 с. 2. Волосов М. Е. Правовое регулирование морского торгового судоходства : учебн. пособ. / М. Е. Волосов. – М. : ИМПЭ им. А. С. Грибоедова, 2002. – 122 с. 3. Колесников Е. В. Обычай как источник советского государственного права / Е. В. Колесников // Правоведение. – 1989. – № 4. – С. 21. 4. Авакьян С. А. Государственно-правовые нормы и обычаи: соотношение и регулятивная деятельность Советов // Советское государство и право. – 1978. – № 8. – С. 16–17. 5. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_048. 6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>. 7. Женевська конвенція з морського права 1958 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_180. 8. Конвенція ООН з морського права 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Конвенція_ООН_з_морського_права.